

Н. Л. Сабалеўская (Мінск)

**ЭКСПЛІЦЫТНАЯ РЭАЛІЗАЦЫЯ АДМАЎЛЕННЯ
(на матэрыяле рамана І. Мележа "Людзі на балоце")**

Адмоўе (негацыя) у беларускай літаратурнай мове можа выражацца пры дапамозе разнастайных лексічных і граматычных сродкаў (прыставак і часціц *не, ні*, адмоўных займеннікаў і займеннікавых прыслоўяў *ніхто, нішто, ніякі, нічый*, прэдыкатываў *не, нельга, немагчыма*, а таксама інтанацыйна-экспрэсіўных і паралінгвістычных рэзерваў. Даволі важную ролю ў выяўленні адмоўя выконваюць часціцы, якія, як вядома, характарызуюць не толькі кожную нацыянальную культуру, але і маўленчыя культуры, што вылучаюцца ў кожнай нацыянальнай мове (элітарнай, літаратурнамаўленчай, прастамоўнай, народнай і інш.). Для часціц, разважае даследчык В. Алпатаў, "магчыма, не існуе рэферэнтаў, але яны далёка не бессэнсоўныя", бо вызначаюць сацыяльны кантэкст выказвання, указваюць на адносіны паміж асобамі, што размаўляюць [1, с. 47]. Р. Лакофф мяркуе, што "выбар часціцы залежыць ад таго, у якой меры гаворачы выяўляе ў прамове свае эмоцыі. Ступень эмацыянальнасці, якая змяшчаецца ў выказванні, вызначае сілу часціц. Пры гэтым аўтар дапускае, што выкарыстанне розных часціц мужчынамі і жанчынамі падкрэслівае няроўнасць паміж імі ў плане сацыяльна-ролевых экспектацый" [2, с. 9].

Асноўным лексічным сродкам экспліцытнай рэалізацыі адмаўлення ў рамана І. Мележа "Людзі на балоце", як і ў многіх другіх творах, з'яўляецца адмоўная часціца *не*. Адмаўленне, выяўленае часціцай *не*, аб'ядноўвае вельмі шырокі круг значэнняў, абумоўленых своеасаблівацю прыроды дадзенай часціцы. Шматлікія прыклады адмоўных канструкцый у прамове мужчын і жанчын з гэтай часціцай сведчыць аб яе рухомасці ў сказах. Змест наступнай рэплікі зводзіцца да выражэння агрэсіўнай пазіцыі Васіля ў дачыненні да Яўхіма: *Але тут, не помнячы нічога, як бястрашны коршак, грозна рынуўся на яго Васіль. – Не лезь!..* (Васіль да Яўхіма). Пры дапамозе часціцы *не* (у спалучэнні з дзеясловам *лезці*) выяўляецца маўленчая агрэсія, негатыўныя эмоцыі і пачуцці. Такого роду агрэсія ўзнікае пад уплывам шматлікіх жыццёвых абставін і набывае розныя спосабы выражэння, што назіраецца таксама і ў мове

Яўхіма, дзе часціца *не* выконвае важную імператыўную функцыю: *Не хадзі за мной! – сказаў Яўхім строга. – Не хадзі!* (Яўхім да Хадоські).

Жанчыны як старшага, так і малодшага пакаленняў пачынаюць моўнае ўзаемадзеянне з выказванняў, мэтай якіх з'яўляецца наладжванне эмацыянальнага кантакту з суразмоўцамі. А мужчыны, адчуваючы сваю перавагу, хутка выкладаюць неабходную жанчынам інфармацыю: *Не буў там... Жывы, мабуць...* (Васіль да Ганны); *Ты не нагледзела, дак я нагледзеў!..* (Яўхім да Ганны); *Не чужыя ж!..* (Яўхім да Ганны); *Не з хаты, а ў хату!..* (Яўхім да Ганны); *Не ў сваты, каб у новай...* (Васіль да маці); *Хай прывыкаюць! Не столькі шчэ чакаць прыйдзеца!* (Яўхім да Ганны).

У многіх радках пры дапамозе часціцы *не* выражаецца катэгарычнае адмаўленне: *А я не хачу ніць сам з сабою!* (Яўхім да Ганны).

У гэксце сустракаюцца аналагічныя прыклады ўжываннем часціцы *не* ў мове жанчын у дачыненні да мужчын: *Ты не сердзіся* (Ганна да Васіля); *Я... не знаю, як і што патом было...* (Ганна да Шабеты); *Не хачу я... – шчыра сказала Ганна.* (Ганна да бацькі). Часам тон адмаўлення набывае катэгарычны характар: *А я не буду...* (Ганна да Васіля); *А калі я – не хочу?* (Ганна да Дубадзела). *Не брэшаеш?* (Ганна да Васіля).

У наступным прыкладзе аўтар уводзіць выклічнік *ой*, які паўтараецца некалькі разоў, і часціцу *не* з мэтай дэманстрацыі абвостранага стану і амаль варожасці паміж Ганнай і Яўхімам: *Ой, балюча!.. Не цісні, ой... – ірвалася яна, непрыхільная, гнеўная, усё яшчэ трымаючы граблі.* (Ганна да Яўхіма). "Такая рэпліка з выклічнікам можа быць вымаўлена толькі жанчынай. Мужчына калі так і выкажацца, то толькі жартам; у яго слоўнік падобны выраз ніколі не ўвойдзе" [1].

Пафас выказванняў адлюстроўваецца ў рэпліках-адказах мужчын, скіраваных на мужчын. З дапамогай часціцы *не* ўзмацняецца сэнс выказвання, перадаецца высокая ступень адмаўлення: *Не буў я.* (Васіль да Шабеты); *Не знаю я іх...* (Васіль да Шабеты); *Не распетраць!..* (Яўхім да Глушака); – *Не было! Пан ваш буў дурны, як лапаць!* (Яўхім на базары да мужчын).

Уступаючы ў дыялагічнае ўзаемадзеянне, жанчына неадкладна сігналізуе аб неабходнасці здабыць арыенціры ў сітуацыі, якая

склалася. У процесі пошуку кропки апори яна цілком належнє суразмоўцу. Наступныя жаночыя рэплікі-адказы з ужываннем часціцы *не* арыентаваны на жанчын: – *Не, я пайду!* (Маці да Ганны); *Не было нічога.* (Ганна да Хадоські); *Не прыкмеціць ён.* (Ганна да Хадоські); *Не хочу тут аставацца!* (Ганна да Хадоські); *Ганна зразумела, што яна хоча рабіць, напрасіла: Не хадзіце вы!..* (Ганна да Хадоські); *Не-е. Сама ўжэ скажу...* (Ганна да Сарокі).

У пераважнай большасці выпадкаў першая рэпліка, вымаўленая мужчынай, утрымлівае ў сабе пытанне. Пытальная інтанацыя падахвочвае жанчыну даць адказ і тым самым аўтаматычна выводзіць яе са стану ўнутранага дыялога: *Як там Гуз? Не кульгае?* (Васіль да маці); *Валодзька не дурэе?* (Васіль да маці); *Не любіш, значыцца?* (Яўхім да Хадоські).

Часам І. Мележ выкарыстоўвае часціцу *не* разам з пабочным словам *можжа*, што надае выказванню пэўную няўпэўненасць, мяркуемасць. Такіх прыкладаў у творы нямала: *А можжа, не? – ён не пытаўся, ён быў упэўнен.* (Васіль да Шабеты); *Такой, можжа, і не будо, – згадзіўся, здавалася, Яўхім.* (Яўхім на базары да мужчын).

У асобных выпадках аўтар уводзіць двойное адмаўленне, пры якім часціца *не* займае прэпазіцыю ў адносінах да выказнікаў: *Ну, не злуй. Ей-бо, не злуй!..* (Яўхім да Ганны). *Не знае. Шчэ, можжа, і не пойдзе.* (Яўхім да Глушака); *Не трэба! Не жаніўся шчэ! – адмагнуўся Яўхім.* (Яўхім на базары да мужчын); *Не бойся, не адаб'ю.* (Яўхім да Васіля).

Такім чынам, назіранне над ужываннем часціцы *не* ў рамане І. Мележа "Людзі на балоце" паказвае, што яна сустракаецца як у мове мужчын, так і ў мове жанчын. Такая часціца шырока ўжываецца для выражэння адмоўя, якое можа быць як катэгарычным, асуджальным, так больш-менш нейтральным. З мэтай узмацнення экспрэсіі аўтар выкарыстоўвае прыём нанізвання адмоўных часціц, што дапамагае стварыць яркі і запамінальны малюнак практычна агульнага адмаўлення.

1. Алпатов, В. М. Женщины говорят иначе / В. М. Алпатов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inauka.ru/linguistic/article67294.html>.

2. Lakoff, R. Language and Woman's Place / R. Lakoff. – N. Y., 1975.